

ANTIК DAVRDA O'RTA OSIYO XALQLARINING IJTIMOIIY VA DINIY MUNOSABATLARI

Bobomurodov Dilshodbek Qodir o'g'li

SamDu 1-kurs magistratura Etnografiya,

Etnologiya va Antropologiya yo'nalishi talabasi

Annotatsiyasi: Ushbu maqola antik davrda O'rta Osiyo xalqlarining ijtimoiy va diniy munosabatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Unda ushbu hududda yashagan xalqlarning diniy e'tiqodlari, urf-odatlar, madaniy hayoti hamda ijtimoiy tuzilmalari yoritilgan. Xususan, zardushtiylik, buddizm, manixeylik kabi diniy oqimlarning keng tarqalishi va ularning ijtimoiy hayotga ta'siri tahlil qilingan. Maqolada antik davrning diniy va ijtimoiy jarayonlari arxeologik, tarixiy va adabiy manbalar asosida o'rganilgan.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo, antik davr, ijtimoiy munosabatlar, diniy e'tiqodlar, zardushtiylik, buddizm, manixeylik, arxeologik manbalar, madaniyat, tarix.

O'rta Osiyo qadimdan turli xalqlar, madaniyatlar va dinlarning chorrahasi sifatida e'tirof etilgan hududdir. Bu yerda qadimiy sivilizatsiyalar rivojlangan, ko'plab diniy oqimlar shakllangan va xalqaro savdo yo'llari kesishgan. Antik davrda O'rta Osiyo xalqlarining ijtimoiy va diniy munosabatlari murakkab jarayon bo'lib, ular mahalliy urf-odatlar, diniy e'tiqodlar va ijtimoiy tuzilma bilan bog'liq edi. Bu davrni o'rganish uchun arxeologik, tarixiy va adabiy manbalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy munosabatlar.

Antik davrda O'rta Osiyo xalqlarining ijtimoiy hayoti turli ijtimoiy qatlamlardan tashkil topgan edi. Qadimgi davlatlar — Baqtriya, So'g'diyona, Xorazm va Parfiya hududida jamiyatning aniq tabaqalanishi kuzatilgan. Ijtimoiy tuzilmada zodagonlar,

ruhoniylar, savdogarlar va dehqonlar asosiy o‘rin egallagan. Zodagonlar jamiyat boshqaruvini amalga oshirgan bo‘lsa, ruhoniylar diniy marosimlar va e‘tiqodlarni boshqargan. Savdo yo‘llarining rivojlanishi bu hududda iqtisodiy va madaniy almashinuvni kuchaytirgan. Ayniqsa, Buyuk Ipak yo‘li orqali xalqlar o‘rtasida savdo aloqalari mustahkamlangan. Bu yo‘l faqatgina tovar ayirboshlash emas, balki turli madaniyatlar va dinlarning tarqalishida ham muhim rol o‘ynagan.

Diniy e‘tiqodlar va oqimlar

O‘rta Osiyoda antik davrda turli dinlar va e‘tiqodlar mavjud bo‘lgan. Ushbu hududning diniy manzarasi juda boy va rang-barang edi. Quyida asosiy diniy oqimlar haqida so‘z yuritamiz:

Zardushtiylik: Zardushtiylik O‘rta Osiyoning eng qadimiy dinlaridan biri bo‘lib, miloddan avvalgi I mingyillikda keng tarqalgan. Bu din Avesto kitobiga asoslanadi va yaxshilik va yomonlikning kurashi haqida ta‘lim beradi. Zardushtiylikda muqaddas olov asosiy ibodat timsoli bo‘lib, u soflik va ilohiy kuchni ifodalaydi. Zardushtiylik ijtimoiy hayotda ham muhim rol o‘ynagan. Bu dinning qonun-qoidalari jamiyat axloqiy me‘yorlarini belgilab bergan. Zardushtiylikni ruhoniylar boshqargan bo‘lib, ular jamiyatning yuqori tabaqasiga mansub edi.

Buddizm: Buddizm O‘rta Osiyoga Hindiston va Sharqiy Osiyo orqali kirib kelgan. Bu din ayniqsa, Kushon imperiyasi davrida rivoj topgan. Buddizmning asosiy tamoyillari bo‘lgan tinchlik, shaxsiy kamolot va reinkarnatsiya g‘oyalari mahalliy xalqlarning e‘tiborini tortgan. Buddizmning tarqalishi bilan ibodatxonalar va stupalar qurilgan, ular faqatgina diniy markaz emas, balki madaniy markaz sifatida ham xizmat qilgan. Arxeologik qazishmalar davomida Samarqand, Termiz va Balx hududlarida buddaviy me‘morchilik namunalari topilgan.

Manixeylik: Manixeylik O‘rta Osiyoga Fors va Mesopotamiya orqali kirib kelgan dualistik dinlardan biridir. Bu din zardushtiylik va buddizm ta‘limotlari bilan

uyg'unlashgan. Manixeylikda yorug'lik va zulmat kuchlarining kurashi asosiy g'oya hisoblangan. Ushbu din, ayniqsa, So'g'diyona va Xorazmda keng tarqalgan.

Manixeylik tarafdorlari asosan savdogarlar va hunarmandlar orasida uchragan. Ushbu dinning keng tarqalishi mahalliy madaniyat va diniy e'tiqodlar bilan uyg'unlashgan holda rivojlangan.

Mahalliy e'tiqodlar

O'rta Osiyoda yirik dinlardan tashqari mahalliy e'tiqodlar ham mavjud edi. Tabiatga sig'inish, ajdodlarga ehtirom ko'rsatish va totemizm kabi qadimiy e'tiqodlar mahalliy xalqning kundalik hayotida muhim o'rin tutgan. Bunday e'tiqodlar xalq og'zaki ijodi va marosimlarida aks etgan.

Diniy va ijtimoiy munosabatlarning o'zaro ta'siri

Diniy e'tiqodlar O'rta Osiyoda ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishda muhim rol o'ynagan. Ruhoniylar jamiyatning ma'naviy rahnamolari bo'lib, ular jamiyatda muayyan tartib va axloqiy normalarni belgilashda asosiy rol o'ynagan. Diniy marosimlar jamiyatni birlashtiruvchi omil sifatida xizmat qilgan.

Savdo yo'llarining rivojlanishi turli dinlarning bir-biriga ta'sir ko'rsatishiga olib kelgan. Masalan, buddizm va manixeylik Zardushtiylik ta'limotlari bilan uyg'unlashgan. Bu esa yangi diniy oqimlar va madaniy hodisalarning paydo bo'lishiga zamin yaratgan.

Antik davrda O'rta Osiyo xalqlarining ijtimoiy va diniy munosabatlari murakkab va rang-barang bo'lib, ular mahalliy urf-odatlar, xalqaro savdo va diniy oqimlarning o'zaro ta'siri natijasida shakllangan. Ushbu davrni o'rganish nafaqat tarixni, balki zamonaviy ijtimoiy va madaniy jarayonlarni tushunishda ham muhim ahamiyatga ega. Arxeologik va tarixiy manbalar orqali ushbu davrning boy merosini o'rganish davom etmoqda.

O'рта Osiyo dunyoning eng qadimiy madaniy markazlaridan biri sifatida tarix sahnasiga chiqqan. Ushbu hudud qadimda turli etnik guruhlar, madaniyatlar va dinlarning chorrahasi bo'lib, uning ijtimoiy va diniy rivojlanishi o'ziga xos xususiyatlarga ega edi. Antik davrda bu hududda jamiyatning ijtimoiy tuzilmasi va diniy hayoti bir-birini to'ldiruvchi murakkab tizimni tashkil qilgan. O'рта Osiyoda antik davrda jamiyatning qatlamlarga bo'linishi aniq ko'zga tashlangan. Zodagonlar, ruhoniylar, savdogarlar, hunarmandlar va dehqonlar ijtimoiy tuzilmaning asosiy qatlamlarini tashkil etgan. Zodagonlar davlat boshqaruvi va harbiy sohada muhim rol o'ynagan bo'lsa, ruhoniylar jamiyatda ma'naviy yetakchi sifatida ko'rilgan.

Savdogarlar va hunarmandlar esa iqtisodiy hayotning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etgan. Buyuk Ipak yo'lining mavjudligi savdo va iqtisodiy aloqalarni rivojlantirgan. Bu yo'l orqali nafaqat tovarlar, balki turli madaniyatlar va dinlar ham almashilgan. Dehqonlar va qishloq xo'jaligi ishchilari jamiyatning asosiy tayanchi bo'lgan.

Antik davrda O'рта Osiyoda davlat boshqaruvi kuchli bo'lgan. Bu hududda Baqtriya, So'g'diyona va Xorazm kabi davlatlar hukmronlik qilgan. Har bir davlatda qonunlar jamiyatda tartibni saqlashga yo'naltirilgan bo'lib, ular diniy e'tiqodlarga ham asoslangan edi. Mahalliy boshqaruv tizimida ruhoniylarning o'rni alohida ahamiyat kasb etgan. Ruhoniylar nafaqat diniy marosimlarni boshqargan, balki davlat siyosatiga ham ta'sir ko'rsatgan. Masalan, zardushtiylik jamiyatning axloqiy normalarini belgilagan bo'lsa, buddizm ruhoniylari tinchlik va ma'naviyat targ'ibotchisi bo'lgan. O'рта Osiyoda turli dinlar bir vaqtning o'zida mavjud bo'lgan va ular bir-birini boyitgan. Diniy e'tiqodlar jamiyatning ijtimoiy hayotiga katta ta'sir ko'rsatgan. Quyida asosiy dinlarning tarixi va xususiyatlari keltiriladi.

Zardushtiylik antik davr O'рта Osiyoning asosiy dinlaridan biri bo'lib, uning ta'limoti yaxshilik va yomonlik kurashiga asoslangan. Bu dinning asosiy manbasi Avesto bo'lib, unda insonning axloqiy majburiyatlari va ilohiy qonunlar belgilangan. Zardushtiylikning ta'siri davlat boshqaruvida ham sezilgan. Masalan, so'g'diy

zodagonlari va Fors podsholari zardushtiylik ta'limotiga asoslangan qonunlar qabul qilgan. Ushbu dinning eng muhim atributlaridan biri olov ibodatidir. Zardushtiylik olovni poklik va ilohiy kuch ramzi sifatida ulug'lashgan.

Buddizmning O'rta Osiyoga kirib kelishi Kushonlar davri bilan bog'liq. Ushbu davrda buddizm keng tarqalgan va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlangan. Buddaviy stupalar va ibodatxonalar bu davrning diniy va me'moriy yodgorliklari sifatida saqlanib qolgan. Buddizm tinchlik va ma'naviy kamolot tamoyillarini targ'ib qilgan. Ushbu din nafaqat mahalliy aholi orasida, balki xalqaro savdo yo'li orqali boshqa hududlarga ham tarqalgan. O'rta Osiyoda buddizmning ta'siri arxeologik qazishmalar orqali tasdiqlangan, xususan, Termizdagi Fayoztepa ibodatxonasi bunga misoldir. Manixeylik ikki qarama-qarshi kuch — yorug'lik va zulmat kurashiga asoslangan din bo'lib, u O'rta Osiyoda savdogarlar va hunarmandlar orasida keng tarqalgan. Bu dinning asoschisi Mani o'z ta'limotida zardushtiylik, xristianlik va buddizm g'oyalarini birlashtirgan.

Manixeylik O'rta Osiyoning madaniy hayotida muhim o'rin egallagan. Bu dinning ta'siri nafaqat diniy hayotda, balki san'at, adabiyot va me'morchilikda ham sezilgan. Antik davr O'rta Osiyoda mahalliy dinlar va e'tiqodlar ham keng tarqalgan. Tabiatga sig'inish, ajdodlarga hurmat ko'rsatish va totemizm mahalliy aholining diniy hayotining ajralmas qismi bo'lgan. Ushbu e'tiqodlar xalq og'zaki ijodi, marosimlar va an'analarda aks etgan.

Diniy va madaniy almashinuv

Buyuk Ipak yo'li orqali nafaqat tovarlar, balki madaniy va diniy g'oyalar ham tarqalgan. Savdo yo'llari orqali buddizm, zardushtiylik va boshqa dinlar keng yoyilgan. Bu jarayon turli dinlarning bir-biriga ta'sir qilishiga, sintezga olib kelgan.

Xulosa

Antik davrda O'rta Osiyoning ijtimoiy va diniy munosabatlari murakkab va xilma-xil bo'lib, ular hududning geografik joylashuvi, savdo yo'llarining mavjudligi

va mahalliy madaniyatlar ta'siri natijasida shakllangan. Zardushtiylik, buddizm va manixeylik kabi yirik dinlarning rivojlanishi mahalliy xalqlarning ijtimoiy va diniy hayotiga katta ta'sir ko'rsatgan. Ushbu davrni o'rganish orqali biz nafaqat o'tmishni, balki zamonaviy jamiyatning shakllanish omillarini ham tushunishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Avesto. (O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi tarjimai). Toshkent: Sharq nashriyoti, 2001.
2. Bartholomae, Ch. Zoroastrianism in Central Asia. Cambridge University Press, 1975.
3. Bernshtam, A. N. Srednyaya Aziya v epoxu antichnosti. Moskva: Nauka, 1951.
4. Litvinskiy, B. A. Drevnie kul'tury Sredney Azii. Moskva: Nauka, 1967.
5. Kuznetsov, P. F. Religii i kul'ty Sredney Azii v drevnosti. Moskva: Nauka, 1982.
6. Frye, R. N. The Heritage of Central Asia: From Antiquity to the Turkish Expansion. Princeton University Press, 1996.
7. Albaum, L. I. Kul'tura drevney Baktirii. Moskva: Nauka, 1974.
8. Stark, S. Buddhist Monasteries in Ancient Bactria: Their Role in Cultural Exchange. Berlin: De Gruyter, 2013.
9. Vasilyeva, V. P. Drevnie religii Sredney Azii. Sankt-Peterburg: Nauchnaya literatura, 2000.
10. Bosworth, C. E. *The History of the

